

Hanfeizi

韩非子

(i.e. 3. század)

Magányos méltatlankodás

孤愤

Magyar fordítás: Tőkei Ferenc, in: *Kínai filozófia: Ókor*, II. kötet, akadémiai könyvkiadó, Bp., 1980, 281-287 old., néhány saját fordítási változtatás és magyarázat beiktatásával.

A kormányzás módszereiben járatos írástudó mindig messzire pillant és világosan lát. Ha nem látna világosan, nem tudná feltárni az önzést. A törvényhozásra képes írástudó mindig eltökélt és egyenes. Ha nem lenne egyenes, nem tudná kiegyenesíteni a görbeséget.

Azt a hivatalnokot¹, aki a rendeleteknek megfelelően végzi kötelességét, a törvényekkel összhangban látja el hivatalát, nem mondhatjuk “szigorú embernek”². “Szigorú ember” az, aki rendelet nélkül, önkényesen cselekszik, aki a törvények megsértése útján gyarapítja saját vagyonát, aki kimeríti az országot, hogy hasznot hajtson a családjának, s aki hatalmával megnyeri magának a fejedelmét. Az ilyet nevezzük “szigorú embernek”.

A kormányzás módszereiben járatos írástudó, aki világos látásával meghallgattatásra és alkalmaztatásra talál, napfényre tudja hozni a “szigorú emberek” legrejtettebb szándékait is. A törvényhozásra képes írástudó, ha egyenességével meghallgattatásra és alkalmaztatásra talál, ki tudja egyenesíteni a “szigorú emberek” görbe tetteit is. Ezért, ha a kormányzás módszereiben járatos és a törvényhozásra képes írástudók alkalmaztatásra találnak, akkor az előkelő és hatalmas hivatalnokok óhatatlanul a zsinóron kívülre kerülnek.³ Így aztán a törvényhozáshoz

¹ Tőkei itt eredetileg “alattvalót” írt, azonban az eredeti ókínai szöveg a 人臣 fogalmat használja, ahol a 臣 szó egyértelműen jelzi, hogy itt állami hivatalnokról van szó, nem közrendű polgárról, amelyet egyaránt jelenthet az “alattvaló” szó. Ezért jobbnak láttam pontosítani a fordítást.

² Tőkei itt “nehéz embert” fordít, azonban noha a 重 szónak valóban van egy ilyenfajta értelme is, meglátásomban a hivatalnoki és államtechnikai kontextus okán a szigorú jelző használata megfelelőbb. Később a fejezetben megérveltem Han Fei, hogy az ilyen ember voltaképp miért ellentéte a szigorúságnak. A szöveghely értelme nálunk is ismerős: azt, aki betartatja a törvényt a közrendű emberekkel, mindig “akadékoskodónak”, “kötekedőnek” csúfolják. Ezért is tartom a szigorú szó használatát indokoltabbnak szemben a nehézzel. Annál is inkább, hogy a szigorú szó egyik modern kínai formája épp a 严重.

³ Egyrészt itt ismét hivatalnokra cseréltem Tőkei alattvalóját szintén a 臣 szó okán, másrészt pedig a zsinóron kívülre kerülés alatt azt kell érteni, hogy nem felelnek meg az államtechnika követelményeinek. A Hanfeizi egyik leggyakoribban használt metaforája az építőmester mérőzsinórja, amely segítségével mindent kétszer megmér és csak egyszer cselekszik, azonban az végleges. Ez volt a legisták, és különösen Han Fei, számára a politikai cselekvés mérvadója is.

értő írástudók és a hivatali hatalmasságok egymásnak összeférhetetlen ellenségei.⁴

Ha a hivatali hatalmasságok minden fontos ügyet saját kezükbe ragadnak, akkor az udvaron kívül és belül minden hivatalnok az eszközüké válik. Így a fejedelmek, ha nem támaszkodnak rájuk, nem tudják teljesíteni a kötelességüket, ezért aztán az ellenséges országok magasztalják őket. A kisebb hivatalnokok, ha nem támaszkodnak rájuk, nem tudnak hivatalukban előre haladni, így aztán minden hivatalnok az ő eszközüké válik. Az udvari személyzet⁵, ha nem támaszkodnak rájuk, soha sem tudnak az uralkodó közelébe férkőzni, így aztán az udvaroncok takargatják a dúsgazdag hatalmasságok bűneit. A tudós emberek, ha nem támaszkodnak rájuk, megfogyatkozik a jövedelmük, elapad a becsületük, így aztán a tudós emberek is csak dicsérik őket. Ez az a négy segítség, amellyel a törvényszegő hivatalnokok⁶ széppé tudják tenni magukat.

A “szigorú emberek” sosem lehetnek olyannyira hűségesek az uralkodóhoz, hogy hivatalhoz juttassák saját ellenségeiket⁷, az uralkodó pedig többnyire nem tud annyira fölébe kerekedni az ő “négy segítségüknek”, hogy világosan felismerje valódi hivatalnokait⁸. Ezért: minél jobban becsapják az uralkodót, annál szigorúbb lesz a főhivatalnok.

Általában a hivatali hatalmasságok olyan viszonyban vannak az uralkodóval, hogy csak ritkán nem örvendenek bizalomnak és szeretetnek, s ezenfelül a szokásra és a régiségre is támaszkodnak. Ezek az urak úgy nyerik meg maguknak az uralkodó szívét, hogy ugyanazt szeretik és ugyanazt gyűlölik, mint ő, hiszen ez a maguk előbbre juttatásának biztos eszköze. Hivatalaik és rangjaik előkelőek és hatalmasak, barátjuk és híveik száma végtelen, így aztán az egész ország az ő dicséretüket zengi. A törvényt és a módszert sürgetők azonban, amikor hozzá akarnak férkőzni az uralkodóhoz, nem rendelkeznek a bizalomnak és szeretetnek

⁴ Ez az egyik legtisztább megjelenése a legista-konfuciánus ellentétnek a Hanfeizi lapjain. A törvényhozáshoz értő írástudók nyilvánvalóan a legisták, míg a hivatali hatalmasságok a konfuciánusok által támogatott arisztokrácia képviselői. A legisták és az arisztokrácia konfliktusa nem egy esetben konkrét harcokig elfajult. A konfuciánusokat az arisztokrácia támogatta, a legistákat pedig az akkoriban létrejövő földesúri és kereskedelmi rétegek, azonban a legisták hatalomra kerülve később nem voltak részrehajlók korábbi támogatóikkal sem és ugyanúgy végrehajtották rajtuk a törvény teljes betű szerinti alkalmazását, mint bárki máson, akit korrupción vagy más törvénytelen ségen fogtak.

⁵ Az eredeti ókínai szövegben itt a 郎中 fogalom áll, amely egy kifejezetten nehezen fordítható hivatalnoki rang volt. Egyrészt jelenthette az udvari orvosokat (és varázslókat), másrészt pedig egyfajta kisegítő közpénzügyi réteget is, amelyek több joggal rendelkeztek a kishivatalnokokhoz képest, azonban ők maguk kisegítői, majdhogynem csieskái voltak a nagy magas rangú hivatalnokoknak.

⁶ Itt az eredeti szövegben a 邪臣 fogalom áll. Az utóbbi cseréjét alattvalóról hivatalnokra már fentebb megérveltem. Az előbbi fogalom viszont érdekes. Eredetileg bűnöst jelent, gonosz embert és Tőkei is bűnösnek fordítja, azonban a Hanfeizi száraz és nyers államtechnikai kontextusa és jogi apparátus-építése meglátásomban indokoltabbá teszi a “törvényszegő” fogalom használatát. Adott esetben eredeti ókínai forrásokban is fellelhető így. Erről bővebben ld.: Salát Gergely: *Büntetőjog az ókori Kínában*, Balassi kiadó, Bp., 2003.

⁷ Vagyis: a kormányzás módszereit ismerő és törvényhozásra képes legistákat.

⁸ Ld. Előbbi jegyzetet.

örvendő rokonokkal, sem a szokás és régiség áldásával, ráadásul a kormányzás törvényeiről és módszereiről⁹ akarnak beszélni, hogy kiegyenesítsék az uralkodó elferdült gondolkodását, ami bizony az uralkodóval ellenkező törekvés.¹⁰ Ennek következtében helyzetük, amit elfoglalhatnak, alacsony és közönséges és párthívek nem lévén, elhagyatottak és magányosan állnak.¹¹ Bizony, a távolinak, amikor a közeli szeretettel és bizalommal kell megküzdenie, nincs módja győzelmet aratni, az újonnan jött idegennek, amikor a szokással és régiséggel kell megbirkóznia, nincs módja győzelmet aratni és az uralkodó szándékával ellenkezőnek, amikor az érzelmek közösségével kell megküzdenie, nincs módja győzelmet aratni, illetve amikor a hatalom nélkülinek és közönségesnek, amikor az előkelővel és a hatalmassal kell megküzdenie, nincs módja győzelmet aratni, végül egy-egy szájnak, amikor az egész országgal kell megküzdenie, nincs módja győzelmet aratni. A törvényhozást és a helyes módszereket sürgetők, gátoltatva ettől a győzelmüket lehetetlenné tevő öt helyzeti hátránytól¹², esztendőkön át ahhoz sem jutnak hozzá, hogy megpillantsák az uralkodót, ám a hivatalokban ülők azonban meglovagolva a győzelmüket biztosító öt természetes adottságukat, reggeltől estig ott beszélhetnek az uralkodó színe előtt. Így a törvényhozást és a helyes módszereket¹³ sürgetők mi módon is tudnának előbbre jutni, az uralkodó pedig mikor ébredhetne fel tévelygéséből?

⁹ A törvény és a módszer összefüggése a legizmus egyik legalapvetőbb kérdésköre és gondolati alappillére. A legizmus kormányzati modellje végtelenül leegyszerűsítve a következőképpen nézett ki: a Shang Yang által szorgalmazott elv az, hogy a törvény, a 法, mindenek felett való és a törvény az emberekről való gondoskodás eszköze. Erre ráépül a Shen Buhai által felvázolt államtechnika és módszertan, a 术, amely nem csupán elméleti álmódosítás, hanem kőkemény társadalmi gyakorlat, így pedig a törvény gyakorlati alkalmazásán alapszik, de túl is lép azon. Végül a Shen Dao által elővezetett "hatalmi helyzet" 势 doktrína kapcsolja össze a korábbiakat, mégpedig úgy, hogy a törvény segítségével a népről való gondoskodás gyakorlatát csakis és kizárólag hatalmi helyzetből lehet véghez vinni. A politika terén minden megvalósítás csakis hatalmi helyzetből lehetséges és minden hatalmi helyzeten kívülről történő elégedetlenkedés mindössze - Han Fei szavaival élve és az itt olvasható fejezet címét adva - "magányos méltatlankodás" 孤憤. Továbbá pedig a 孤憤 fogalomnak van egy magyarrá nehezen fordítható többletértelme, amely a "magányos méltatlankodás"-on túl magába foglalja azt is, hogy a magányosan, száműzötten méltatlankodó mindenek ellenére nem fog magába nézni, nem fog megértésre jutni, nem fog változást eszközölni, továbbra is csak cinikusan panaszkodni fog, hátrítani és mindig másra hátrítani saját kudarcának okait.

¹⁰ Az uralkodóval ellenkező törekvés a korabeli legizmus egyik legfontosabb jellemzője. Han Fei a neki tulajdonított műben egy másik helyen úgy érvel meg, hogy az uralkodó és a néptömegek érdekei mindig ellentétesek, ugyanis az uralkodó szereti a háborút, például, mert növeli a területeit és ezáltal vagyonát, ám ebből a haszonból a néptömegek semmit sem látnak.

¹¹ Meglátásomban ez az egyik nagyon erős kapcsolat a klasszikus legizmus és a mostani Kína marxizmus-leninizmusa, illetve a "kínai jellegzetességű szocializmus" között, ugyanis Han Fei itt olvasható tanácsa mondhatni "brutálisan" leninista: ha az államban érdemleges változást akarunk elérni, a hatalmat meg kell ragadni, mert minden egyéb még a legjobb esetben is mindössze magányos méltatlankodás lehet.

¹² Ez itt a 9. jegyzetben említett hatalmi helyzet, a 势 hiányára utal.

¹³ A törvényhozás, a 法, és a módszerek, a 术, pedig a 9. jegyzetben felvázolt legista hatalmi modell másik két eleme.

Ezért a törvénykezést és a helyes módszereket sürgetők, természetes adottságaik miatt sohasem győzhetvén, de a körülmények folytán az arisztokráciával összeférhetetlenek lévén, hogy is ne kerülnének veszedelembe? Közülük azokat, akik ellen valami bűntény hamis vádját lehet emelni, a “köztörvények” segítségével elítélik, azok pedig, akiket bűncselekményben semmiképpen sem lehet elmarasztalni, “magán kardforgatók”¹⁴ közreműködésével végzik életüket. Így azok, akik a törvényeket és a helyes módszereket magyarázzák¹⁵ s szembe kerülnek a fejedelemmel és a felettesekkel, ha nem hivatalos ítélet által irtatnak ki, óhatatlanul a “magán kardforgatók” kezétől pusztulnak el.

A barátok és szövetségeseik, akik egymással érdekközösségeket alkotnak, hogy megtévesszék az uralkodót, s szavaikat úgy kanyarítják, hogy az önös érdekeiket szolgálják, persze mindig megnyerik a “szigorú emberek” bizalmát. Így közülük azokat, akiknek sikerül valamilyen érdemes tettet tulajdonítani, hivatallal és ranggal előkelővé teszik, azokat pedig, akiket semmiképp nem lehet valami szép hírrel felruházni, külső hatalommal hatalmassá teszik. Akik tehát becsapják az uralkodót, de ott sürgölődnek a magánpaloták kapujában, ha éppen nem tündökölhetnek hivatalban és rangban, feltétlenül hatalmasok lesznek külső hatalom révén.

Manapság az uralkodó ítéleteket hoz anélkül, hogy megvizsgálná a bizonyítékokat s rangot és jövedelmet adományoz anélkül, hogy érdemes tettekre várna.¹⁶ Ilyen körülmények között a törvényhozást és a helyes módszereket sürgetők hogyan lennének képesek előterjeszteni tanácsaikat, amikor ezzel a biztos halált vonnák a fejükre, a törvénszegő hivatalnokok pedig ugyan miért szánják rá magukat, hogy visszavonuljanak a hivataltól, amikor annak jó hasznát veszik? Így aztán

¹⁴ A 私劍 egy rangjától megfosztott katona, aki zsoldból és gyakran bérgyilkolásból tartotta el magát. Csak azért tartottam meg Tőkei fordítását a sokkal frappánsabb “kóborlovag” helyett, mert a lovagság azon intézménye nem létezett az ókori Kínában abban a formájában, amit mi Európában a “lovag” szó alatt értünk.

¹⁵ Az ókínai legista politikai gondolkodásban a “törvényeket és módszereket magyarázó” szavai a: 明 法术 és szem előtt kell tartanunk, hogy a 明 szónak a magyarázás mellett lehet olyan értelme is, hogy “megvilágítás”, illetve “ráeszméltetés”, ami tovább fokozza a fogalom politikai erejét.

¹⁶ Legista alaptétel, hogy senki hírneve nem számít, még csak elméleti tudása és bölcsessége sem, csakis kizárólag a konkrét megvalósításai. A legizmus a jutalmazások és büntetések roppant komplex adminisztratív rendszerét dolgozta ki, amelynek azonban egy alapvető tétele volt: mindenkit hozzá kell mérni szavaihoz. Az egész klasszikus ókínai filozófia egyik alapvető elméleti problémája volt a “nevek kijavítása”, a 正名. Ez alapvetően azt jelentette, hogy a jelölő és a jelölt között konkrét, materiális és közvetlen kapcsolat kell legyen. Ennek a specifikusan legista változata volt “a hivatalnokok saját szavaikhoz mérése”, ami azt jelentette, hogy ha a hivatalnok elvállalt valamit és megvalósította azt, megjutalmaztatik. Ha azonban elvállalt valamit és kevesebbet valósít meg, mint amit elvállalt, megbüntetik. Az érdekes fordulat itt jön, ugyanis a legista államelmélet szerint az is büntetésben részesül, aki elvállal valamit, ám többet valósít meg. Az ok kétosztatú: egyrészt szavai nem találnak a valósággal, másrészt pedig a túlteljesítés a legisták szerint annak jele, hogy az illető átlépi a törvényes adminisztratív kereteket és túllép saját jogi és rangbéli kompetenciáján, ami adott esetben veszélyeztetheti a kormányzat harmonikus működését és ezáltal az állam fennmaradását.

minél alacsonyabba süllyed az uralkodó, annál nagyobb tisztelet övezi a magánpaloták kapuit.¹⁷

Yue fejedelemség hiába volt gazdag, hadserege pedig erős, és a Középső Fejedelemség¹⁸ uralkodói valamennyien tudták, hogy az az ő gyarapodásukat nem szolgálhatja. Azt mondták tehát: “nem tartozik az én ellenőrzésem alá.” Mármost, az ország birtoklásával úgy van, hogy hiába hatalmas a földterület, hiába nagyszámú a lakosság, mégis, ha az uralkodót sötétségben tartják, s a főhivatalnokok kisajátítják a hatalmat, akkor az ország éppúgy nem tartozik az uralkodó ellenőrzése alá, akár csak Yue. Aki csak azt fogja fel, hogy az ország nem hasonlít Yue-re, de azt már nem érti meg, hogy ez a nem-hasonló az ő országa sorsának példája lehet, az nem tudja igazán, hogy mi a hasonlóság.

Amivel az emberek Qi fejedelemség pusztulását magyarázni szokták, az nem földjeinek és városfalainak pusztulása, hanem hogy a Lü nemzetség nem uralkodott többé és az országot a Tian nemzetség sajátította ki magának. Amivel a Jin fejedelemség pusztulását magyarázni szokták, az ugyancsak nem földjeinek és városfalainak pusztulása, hanem az, hogy a Ji nemzetség nem uralkodott többé és a hatalmat a “hat főnemes” ragadta magához. Mármost, ha a főhivatalnokok kezükben tartják a hatalmat. Akkor az az uralkodó nem elég bölcs. Aki ugyanabba a betegségbe esik, amelytől mások meghaltak, az maga sem élheti túl, az

¹⁷ A Hanfeizi egyik vesszőparipája a magán (私) és a köz (公) ellentmondása. A legisták elutasították a magánérdek bármilyen formáját, még a közemberek szintjén is, de a kormányzaton belül mindenképpen és a magánérdek államérdek elé való helyezését nem csak elméletileg vetették el, hanem törvény által korlátozták és büntették is. Ne feledjük Shang Yang azon nézetét, hogy az ember elsősorban a közössége és az állam irányába hűséges és csak másodsorban a családja, illetve harmadsorban önmaga iránt. Mint fentebb láttuk, ezt a nézetet Han Fei is magáévá tette. Szintén Shang Yang volt, aki a törvény erejével tiltotta meg, hogy a nagy kereskedőmágnások bőséges években felvásárolják a parasztok többletgabonáját azért, hogy ne tudják emelt áron visszaárulni az éhező népnek egy-egy ínséges évben. Ehelyett az állammal vásároltatta fel a parasztság többletgabonáját magasabb áron, mint amit a kereskedőmágnások tudtak ajánlani és állami éhínség alapot hozatott létre ínséges időkre. Száz évvel később Han Fei így kommentálta Shang Yang intézkedéseit: “*Csakugyan, a törvények és rendeletek alkotásának a célja az önzés elfojtása. Amint a törvények és rendeletek győzedelmeskednek, az önzéshez vezető út összeomlik. Az önzés összezavarja a törvény működését. Mindazonáltal, a kétszínű bölcsök, akik magántanokat folytatnak, kavicsos barlangokban húzzák meg vagy épp az út mentén rejtegetik magukat és a mély gondolkodás hiú ábrándját árasztják, általánosságban elátkozzák a világot és különösképp összezavarják a közrendűeket.*” (夫立法令者，以废私也。法令行而私道废矣。私者，所以乱法也。而士有二心私学、岩居宫路、托伏深虑，大者非世，细者下【。。。】Ld. In: Hanfeizi, The Commercial Press, Beijing, 2015, 1738. old. Sajat fordításomban W.K. Liao angol fordítását követtem.) A köz és a magán viszonyáról a legizmus keretében bővebben ld.: Paul R. Goldin: *Han Fei's doctrine of self-interest*, in: Paul R. Goldin: *After Confucius: Studies in Early Chinese Philosophy*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2005, 55-68 old.

¹⁸ A Középső Fejedelemség mai napig Kína kínai neve. A 中国 szó szerint azt jelenti, hogy “közép” vagy “középen fekvő” (中) és “állam”, “királyság”, “fejedelemség”, “ország” stb. (国). Érdemes megjegyezni, hogy ezzel a megnevezéssel már i.e. 11. századból fennmaradt véseteken is találkozunk, tehát ha valahol látjuk az olyanok ostoba véleményeit, mint Bill Hayton, hogy “Kína a 19. században jött létre”, nyugodt lélekkel félretehetjük a hasonló bornírt ostobaságokat. Kína mai neve csak néhány kiegészítéssel lett bővebb: 中华人民共和国, avagy “Kínai Népköztársaság”.

ország pedig, amelynek ügyei ugyanoda jutnak, ahová elpusztult országokban értek, az maga sem maradhat fenn. Akik manapság Qi és Jin nyomdokain járnak, hiába óhajtják az ország biztonságát és fennmaradását, ez számukra elérhetetlen marad.

A törvényeket és helyes módszereket általában nehéz megalkotni s nemcsak a tízezer hadiszekeret kiállító országban van ez így, hanem az ezer hadiszekeret kiállító országban is. Minthogy az uralkodó környezetében lévők nem szükségképpen bölcsek, az uralkodó embereinek megítélésekor először azokhoz fordul tanácsért, akiket bölcsnek tart, s mivel ezután megbeszéli környezetével is, amit ezek mondtak, voltaképpen ostoba emberekkel beszélget a bölcsekről. Mivel az uralkodó környezetében lévők nem feltétlenül kiváló férfiak, az uralkodó embereinek megítélésekor először azok felé fordul tisztelettel, akiket kiválóknak ismer, s mivel ezután környezetével megbeszéli ezeknek magatartását, voltaképpen a méltatlan emberekkel beszél a kiválókról. Ha pedig a bölcs emberek tervei felől az ostobák döntenek, a kiváló férfiak tetteik a méltatlanok ítélik meg, akkor a kiváló és bölcs férfiak megszégyenülnek, az uralkodó pedig fonák következtetésre jut.¹⁹

A hivatalviselésre vágyó alattvalók közül a kifinomult írástudók tökéletes tökéletes tisztaságuk segítségével szilárdítják meg magukat, a bölcs férfiak pedig ékesszólásuk tökéletesítésével juthatnak előre hivatalukban. Senkit sem képesek megvesztegetéssel szolgálni. Tisztaságukra és ékesszólásukra támaszkodnak s képtelenek rá, hogy a törvény elferdítésével intézzék a kormányzás ügyeit. Ezért a kifinomult és bölcs emberek sohasem tesznek szolgálatot a fejedelmi környezetben lévőknek és sohasem hallgatnak az egyéni kérésekre.²⁰

¹⁹ Ez az egész bekezdés a legizmus a "bölcseket" államhatalomból száműző nézetének egyik legtisztább forrása. Han Fei maga az anti-Platón abban az értelemben, hogy meglátásában az államot nem a "bölcsek" filozófusok kell vezessék, akik mint láttuk a 17-ik jegyzetben mindössze mézes-mázás szavaikkal csak elátkozzák a világot és összezavarják a közrendűek gondolkodását, hanem a legrátermettebb és leggyakorlatiasabb hivatalnokok. A legisták számára az elmélet és gyakorlat kérdésében az utóbbi volt a fontosabb: bármilyen elmélet, amelynek nincs gyakorlati alkalmazhatósága, a legisták szemében fabatkát sem ér, különösen az államtechnika, a kormányzás, a politika területén. A legisták mind gyakorlati emberek voltak, bírák, mérnökök, államhivatalnokok, kevésbé érdekelte őket koruk "bölcseinek" a konkrét mindennapi élet problémáitól fényévekre elszállt elméletei a valóság ilyen vagy olyan természetéről és jellegéről (ezt kell érteni fentebb a "világ elátkozása" alatt). Han Fei konkrétan megfogalmazza több helyen, hogy amíg az ország szegény, a nép éhezik és fázik, addig a valóságról alkotott ilyen meg olyan bölcs elméletek a legjobb esetben is csak másodlagosak, mondván: *"Az, ki nem képes megfelelő élelmezést előteremteni, ám mindössze csak tűrésre és aszketizmusra invitálja az éhezőket, képtelen megmenteni az életüket."* Eszünkbe juthat erről Bertolt Brecht Kolduspera című klasszikus művének sora: *"Előbb a korgó gyomor, elvtársak, aztán a magasztos eszmék."*

²⁰ Vagyis nem részrehajlók és nem helyezik a magánérdeket az államérek elé. Némi ellentmondás merülhet fel az olvasóban a bölcs és "bölcsek" bemutatásában az itt leírtak nyomán. Az eredeti ókínai szöveg azonban teljesen tisztán elválasztja ezt a két formát. Azok az emberek, akiket a legisták bölcseknek tartanak, akiknek gyakorlati tudásuk van, a törvények és rendeletek szerint járnak el, félreteszik saját és mások magánérdekeit is az államérek javára és a népszolgálatban lelik örömeiket a népjólét megvalósítása által, az eredeti szöveg a 智士 fogalmat használja. A 智 írásjegy értelme "bölcsség", azonban olyan bölcsség, amely gyakorlati tudással, rátermettséggel, leleményességgel,

Az uralkodó környezetében lévők nem úgy szoktak viselkedni, mint Boyi²¹. Ha nem kapják meg azt, amit akarnak, ha a vesztegető ajándék nem érkezik meg, akkor a tisztaság és az ékesszólás számukra megszűnik érénynek lenni és elkezdődnek a vádaskodó és rágalmazó beszédek. Ha pedig a zűrzavart leküzdeni tudó érdemes tetteket korlátozza a közeliség és a szokás, s a tiszta magatartást a rágalmazók ítélik meg, akkor a kifinomult és bölcs hivatalnokokat eltávolítják tisztükből, az uralkodó bölcsességét pedig eltorlaszolja. Amikor az uralkodó nem érdemes tettek alapján ítéli meg a bölcs magatartást, nem gondos vizsgálat és bizonyítás alapján ítélkezik törvénszegésről és hibákról, hanem csupán a környezetében lévők, a közeli és megszokottak beszédeire hallgat, akkor tehetségtelen emberek töltik meg az udvarát, s ostoba és korrupt tisztviselők ülnek be minden hivatalba.

A tízezer hadiszereket kiállító ország uralkodójának legfőbb szerencsétlensége: ha hivatalnokai túlságosan hatalmasok. Az ezer hadiszereket kiállító ország uralkodójának legfőbb szerencsétlensége: ha a környezetében túlságosan megbízik. Egyébként mindkettő közös szerencsétlenség minden uralkodónak. Továbbá: akár az alattvalók vetemednek valami nagy törvénszegésre, akár az uralkodó követ el valami nagy hibát, uralkodó és hivatalnok érdekei merőben különböznek egymástól. Hogy hogyan magyarázom ezt meg? A következőképpen. Az uralkodó érdeke az, hogy tehetséges emberek töltsenek be hivatalt, a hivatalnok érdeke pedig az, hogy akár tehetség nélkül is alkalmazáshoz jusson.²² Az uralkodó érdeke az, hogy a rang és jövedelem az érdemes fáradozás jutalma legyen, a hivatalnok érdeke az, hogy érdemes tett nélkül is gazdag és előkelő lehessen. Az uralkodó érdeke az, hogy a bátor és kiemelkedő tehetségek gyakorolhassák képességeiket, a hivatalnok érdeke az, hogy barátok és párthívek révén megvalósíthassa önös érdekét

találékonyssággal, problémamegoldással párosul. Ezzel szemben a valóságtól elrugaszkodott "bölcs", aki naphosszat hadovál a valóság természetéről, de közben semmit nem old meg, szava az eredeti szövegben több helyen is a 圣人. A 圣 írásjegy értelme "szent", "bölcs", "megvilágosult", avagy olyan "bölcs", akinek tudása gyakorlatiatlan, sokszor kimerül a filozófiai klasszikusok és vallásos iratok dogmatikus ismeretében anélkül, hogy bármi haszon ezek ismeretéből származna. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez a két fogalom határai némely esetben átfedik egymást a Hanfeizi lapjain.

²¹ Boyi és Shuqi, legendás testvérek Kína történelmében. A legenda szerint apjuk a fiatalabbikra, Shuqi-ra bízta volna az állam igazgatását, amit Boyi idősebb fiúgyermekként létező előjoga okán nem akart elfogadni, a másikuk azonban nem akart az apai akarattal szembeszegülni, ezért mindketten elhagyták a hazájukat. Amikor öreg korukban nem tudták megakadályozni a Zhou-házi Wen király szerintük illegitim háborúját, elhatározták, hogy többé nem eszik a Zhou ház kenyereit és önként éhhalált haltak a hegyekben. A legenda alapja nyilván a két patriarchális érény, az atyai parancs és az elsőszülöttség tiszteletének illusztrációja. Konfuciusz ezért mindig magasztalt őket, ám amint látjuk Han Fei és a legisták felettébb ostobának tekintették őket. A hivatalnok állami szerepének legista eszménye tűnik itt fel, amely szerint, ha az uralkodó és a kormányzat erkölcstelen és gonosz, a hivatalnok nem önkényesen elhagyja azt, hanem akár haláláig küzd megjavítása érdekében.

²² Látjuk itt is, hogy tehetségről beszél Han Fei, nem bölcsességről. A tehetségnek fordított szó az eredeti ókínai szövegben a 能 írásjegyben jelenik meg. Ennek az írásjegynek az eredeti értelme rátermettség, valami megvalósítására irányuló képesség, tettekézség, nem pedig a sok esetben néma, impotens és cselekvésképtelen "puszta bölcsesség".

[akár az államérdek kárára is]. Így aztán, ha az állam területe szétdarabolódik, az egyes családok meggazdagszanak és ha az uralkodó mélyre süllyed, a főhivatalnokok nagy hatalomra tesznek szert. Amikor tehát az uralkodó elveszíti befolyását, a hivatalnokok kaparintják kezükbe az országot, s amikor az uralkodó hagyja, hogy a hivatalnokok kezeljék, a “háziszolgák” hasítják kettőbe a hatalmi táblácskákat és nevezik ki a hivatalnokokat. Ezért igyekeznek a hivatalnokok elámítani az uralkodót és szolgálni önös érdekeiket.

Így a mostani kor hatalmas hivatalnokai közül tízből még kettő vagy három sem állhatna továbbra is kegyben, ha az uralkodó megváltoztatná a körülményeket. Hogy mi ennek az oka? Az, hogy ezek a hivatalnokok hatalmas törvényszegéseket követnek el.

A hivatalnok akkor követi el a legnagyobb törvényszegést, amikor viselkedésével becsapja az uralkodót. Ez a törvényszegés halált érdemel. A bölcs ember, aki messzire lát és nem óhajtja a halált, sohasem csatlakozhat a “szigorú emberekhez”. A kiváló férfiú, aki meg akarja őrizni feddhetetlenségét, és így szégyenkezne, ha a törvényszegő hivatalnokokkal együtt ő is becsapná az uralkodót, sohasem csatlakozhat a hatalmas hivatalnokokhoz. Mert a hivatali hatalmasságok követői, hacsak nem olyan ostobák, hogy mit sem tudnak a közelgő szerencsétlenségről, óhatatlanul korrumpálódnak s nem is próbálják kerülni a törvényszegést. A főhivatalnokok, keblükön hordozván az ilyen ostoba és korrump embereket, odafent velük együtt csapják be az uralkodót, alant pedig velük együtt szedik be a hasznot.²³ Baráti kapcsolataik révén harácsolnak, bandákba tömörülve egymást támogatják, egységes szájjal ugyanazt hazudva vezetik félre az uralkodót, sértik meg a törvényeket, amivel persze összezavarják a kisebb hivatalnokokat és az egyszerű közrendű embereket. Az államot ezzel a veszedelem és a feldaraboltatás irányába taszítják, az uralkodót meg kellemetlenségbe és szégyenbe döntik. Ez tehát hatalmas vétség s amikor a hivatalnokok ilyen hatalmas vétséget követnek el, a fejedelem pedig nem vet ennek véget, bizony nagy mulasztást követ el. Márpedig ha az uralkodó megengedi magának ezt a mulasztást, a hivatalnokok pedig elkövetik ezt a nagy vétséget, akkor óhajtja bárki, hogy az ország ne pusztuljon el, ez az óhaj bizony elérhetetlen marad.

²³ A haszon beszédésének eredeti fogalma itt a 收利, amely egyértelműen jelzi, hogy itt a korrump hivatalnok a néptől vonja el azt a hasznot, amit magának megtart, a kormányzat és uralkodó neki kiszabott hatalmát használva. A Hanfeizi egy másik fejezete az ilyen hivatalnokokat “templomi patkányoknak és városfalakon üldögélő rókáknak” bélyegzi, amely mai napig létező szállóige és megnevezés lett a korrump hivatalnokokra. “Chengyu”, vagyis specifikusan kínai idioma formájában: 社鼠 (“templomi patkány”) 成狐 (“városfalakon üldögélő róka”). Ugyanakkor a 社 szó jelenthet nem csak templomot, hanem társadalmat is, ugyanis a szó eredeti értelme az állam hatalmát jelképező templom, ezért a 社鼠 szókapcsolatot modern korban fordítják “társadalmon élőködőnek” is.

Hanfeizi

韩非子

(i.e. 3. század)

Három elővigyázatosság

三守

Magyar fordítás: saját fordítás követve W. K. Liao angol fordítását és magyarázatait itt: *Han Fei Zi*, The Commercial Press, Beijing, 2015, 303-309. old.

Az uralkodó három elővigyázatosságot kell szem előtt tartson. Ha ezt a három elővigyázatosságot szem előtt tartja, az állam biztonságos lesz és gyarapodni fog, ellenkező esetben az állam feldaraboltatik és az uralkodó élete veszélybe kerül. Mit értünk a három elővigyázatosság alatt?

Minden olyan esetben, amikor hivatalnokok beadványt intéznek a központi kormányzat fele a hatalmon lévők tévedéseiről, a hivatalnokok valódi jelleméről, ha az uralkodó ahelyett, hogy ezeket titokban tartaná, megosztja kedvenc udvaroncáival és vazallusaival, akaratlanul is oda vezet, hogy azok a hivatalnokok, akik egyenesen akarnak beszélni, arra lesznek kényszerülve, hogy lekenyerezzék az udvaroncokat és kedvenc vazallusokat azelőtt, hogy beszélhetnének az uralkodó színe előtt. Így az egyenes és gerinces embereknek nem lesz alkalmuk az uralkodó színe elé járulni és az őszinte emberek mind messzebb és messzebb elkerülik a kormányzatot.²⁴

Ha az uralkodó önszántából nem jutalmazza meg azokat, akiket tisztel, hanem csak azután tesz így, hogy az illetőt az udvaroncok is megdicsérték és ha azokat, akik kárára vannak csak az után bünteti meg, hogy az udvaroncok megvádolták, akkor az uralkodó elveszíti minden tartását az emberek szemében és lassacskán minden hatalma az udvaroncok kezébe csúszik át.

Ha az uralkodó megveti a napi hatalomgyakorlásban való részvételt és minden ügyét az udvaroncokra bízva megengedvén, hogy a hivatalnokai klikkeket és pártállásokat hozzanak létre, ha átengedni hatalmának gyeplőit a vazallus hercegek kezébe, akkor előjogaira fognak taposni.

²⁴ A Han Fei-nél száz évvel korábban élt Shang Yang egyenesen azt mondta, hogy csak olyan hivatalnokokat szabad beengedni a kormányzatba, aki képesek megérteni és betartani, hogy elsődleges hűségük nem a családjuk, nem is maguk és még csak nem is hivatalnoktársaik, hanem csakis az állam és a kormányzat fele van. Vagyis: ha egy hivatalnok tud egy másik hivatalnok korruptségéről, elsődleges feladata “árulónak” lenni és feljelenteni a megfelelő szerveknél. Kifejezetten tisztán fogalmazott ebben a kérdésben: 他周围的官使有人晓得他的罪行向上级揭发出来自己就免了罪, “Ha valakinek tudomása van egy törvényteleniségről, ám nem jelenti azt, később pedig kiderül, ugyanabban a büntetésben kell részesíteni, mint az elkövetőt.”

Ez a három a megvalósíthatatlan elővigyázatosságok. Ha ez a három elővigyázatosság szem elől tévesztődik, az eredmény pusztulás és királygyilkosság.

Általában a pusztulás három formája állhat elő: a pártállások hozta pusztulás, az államintézkedések hozta pusztulás és a büntetőtvények alkalmazása által hozott pusztulás.

Amennyiben a főhivatalnokok és vazallusok magukhoz ragadták a hatalom és a hivatalnokok vegzálásának minden kulcsát és képesek elérni, hogy a kül- és belügyek csakis rajtuk keresztül intéződhessenek el, valamint noha vannak méltó és egyenes emberek, ha ezek szembemelve az előbbiekkal mindig rosszul járnak, míg azok, akik megalázkodnak nekik, mindig jól járnak, akkor nem lesz hivatalnok, aki merészelne hű maradni a kormányzathoz és az állam fennmaradása miatt aggodalmaskodni, vagy az állami oltárok előnyeiről és hátrányairól vitatkozni²⁵. Legyen is az uralkodó bármennyire méltó, ha nem képes egymagában tervet alkotni és vannak hivatalnokok, akik merészelnek nem hűnek lenni a kormányzathoz, akkor az állam elkerülhetetlenül bukásra van ítélve. Ennek következtében nevezik hivatalnokok nélküli államnak.²⁶ Azonban ez nem jelenti azt, hogy az állam szűkölködne királyi örökben vagy az udvar ne visszhangzana az udvaroncok locsogásától. Annyit jelent, hogy az állam udvaroncai csakis a saját érdeküket nézik, a barátaikat hizlalják, magánörömeiket hajszolnak és

²⁵ Az eredeti szöveghelyben a 社稷 fogalom szerepel, amely “a föld és vetőmagok szellemeinek állított oltárokat” jelent. A 社稷 fogalma az ókínai nyelvben sokszor az állam, az ország egyfajta megnevezése is volt, mivel minden állam rendelkezett a saját maga föld és vetőmag isteneinek állított áldozati oltárral, és csak addig számított független államnak, amíg képes volt egy ilyet működtetni. Ez arra enged következtetni, hogy az állam és a vallás sok szempontból komolyan összefonódott, azonban más-más társadalmi szférákban működött. Ugyanakkor itt Han Fei azért veti fel ennek az elképzelésnek a kritikáját, mert mint a legisták általában, gyakorlatiasságukból adódóan, semmiféle vallásban nem hittek, szinte a szó mai értelmében ateisták és materialisták voltak, akik a vallásnak mindössze instrumentális szerepet szántak. Jó példa erre a *Guanzi* 《管子》 lapjain olvasható történet, amely szerint Guan Zhong miniszter egy alkalommal azt mondta Huan hercegnek, Qi állam uralkodójának, hogy az udvarba jövet a dombok között viaskodó sárkányokat látott. Mivel, folytatja, ez “égi jel”, a herceg öltön magára fekete ruházatot, parancsolja ezt hivatalnokaira is és készüljön fel az égi vendégek fogadására. Huan herceg így is cselekedett, majd Guan Zhong kémei segítségével eljuttatta ezt a hírt mindenik szomszédos államba, amelyek uralkodói ajándékokat küldtek Huan hercegnek és megfogadták, hogy nem háborgatják országhatárait. A *Guanzi* máig ismeretlen szerzői a szövegben utalásszerűen egyértelművé teszik, hogy Guan Zhong minden valószínűség szerint semmiféle sárkányokat nem látott a dombok között, hiszen nem volt ahogy ilyen lényeket lásson, mindössze tudta, hogy ezzel lesz képes hatni a hercegre is, a többi államra is ahhoz, hogy saját államuk helyzetét javítsa. Ezért is jegyzi meg a *Guanzi* szerzői, hogy 故智者役使鬼神，而愚者信之， avagy: „A bölcs ember tehát uralma alá hajtja a szellemeket és isteneket, használva azok erejét, az ostoba ember pedig hisz bennük”.

²⁶ Az utalás egyértelmű: Han Fei szemében csak az igazán hivatalnok, aki hű a kormányzathoz. Mindenki más a legjobb esetben is vazallus, a legrosszabb esetben még annál is kevesebb hatalommal és cselekvőképességgel rendelkező merő udvaronc. Az ez után következő sorok még egyértelműbbé teszik ezt.

sosem mutatnak semmiféle hűséget a köznép iránt²⁷. Ezt nevezzük a pártállások hozta pusztulásnak.

Tegyük fel, hogy a fővazallusok, megkerülve a központi kormányzatot, saját jutalmazásokat osztanak ki, magukhoz ragadnak minden hatalmat, elkápráztatják az országot az ország határain túli befolyásuk látszatával, szolgamód egyeznek az uralkodóval abban, amit az szeret és amit megvet, még annak égi jelekből levont jóslatait előnyökről és hátrányokról is erőltetetten zsolozsmázva. Most pedig tegyük fel, hogy az uralkodó hallgat ezekre és támogatja tevékenységüket még önmaga megalázása és az államügyek elnapolása árán is. Akkor pedig, amikor az állami intézkedések megbuknak, az uralkodónak osztoznia kell a katasztrófában, ám amikor az államügyek sikeresek, ezek a fővazallusok minden eredményt kisajátítanak maguknak. Végül, ha minden állami alkalmazott elmében összefog és erényes szavaikkal az uralkodó előtt beszél eme fővazallusok viselt dolgairól, az uralkodó nem fog hinni nekik. Ezt nevezzük az államintézkedések hozta pusztulásnak.

Végül, a bírósági és büntetőjogi ügyekben, akárcsak a tiltás és büntetés esetében, ha az udvaroncok képesek megragadni a hatalmat, ezt nevezzük a büntetőtörvény hozta pusztulásnak.²⁸

Röviden, ha ezt a három elővigyázatosságot szem elől téveszti a kormányzat, fellép a három pusztulás, ha pedig nem téveszti ezeket szem elől, nem lép fel a három pusztulás. Ha a kormányzat ezt a három elővigyázatosságot megvalósítja, hegemón lesz.

²⁷ Az eredeti szövegben itt a 效公忠 fogalom áll kétértelmű lehet: egyrészt jelentheti a közügyek által előírt, nem önző életvitel követését, másrészt pedig jelentheti a saját energiájuk közügyekbe való fordítását is, akár és főleg saját önző érdekeik félretétele árán is. Saját fordításomban megpróbáltam olyan megoldást találni, amely mindkét lehetőséget magába foglalja.

²⁸ Az utalás ismét egyértelmű: ha az udvaroncok kényük kedvük szerint büntethetnek, börtönözhetnek be és mozdíthatnak el bárkit helyükből, a kormányzat rövid úton tehetetlenné válik ezekkel és az elmozdítottak helyére állított barátaikkal és pártfogóikkal szemben. A legizmus ebben az értelemben a totális állam doktrínája, amennyiben a totális államot a helyes törvényre alapozzuk. Senki, még a császár sem lehet a törvény felett, a császár is az államon keresztül megvalósuló helyes törvény alattvalója. Ez lett volna az eszme, azonban ez történelmi ellentmondások következtében egyértelműen nem valósulhatott meg. Han Fei odáig elmegy, hogy a neki tulajdonított könyv egy kései fejezetében egyenesen kijelenti, hogy ha a törvény helyes és rugalmas, nincs szükség még uralkodóra sem: a törvény önmagában képes elvezetni az államot és ezáltal az egész társadalmat. Valljuk be: ez egy kifejezetten radikális gondolat az i.e. 3. században.

Hanfeizi

韩非子

(i.e. 3. század)

Rákérdezés a nézeteltérés eredetére

问辩

Magyar fordítás: saját fordítás követve W. K. Liao angol fordítását és magyarázatait itt: *Han Fei Zi*, The Commercial Press, Beijing, 2015, 1657-1667 old.

Egy kérdező így érdeklődött: „Mi a nézeteltérés²⁹ eredete?” A válasz így szólt: „Eredete az, hogy az uralkodó számára érthetetlen a bölcsesség.” A kérdező ismét szólt: „Miként hozza létre a nézeteltérést az, hogy az uralkodó számára érthetetlen a bölcsesség?” A válasz így szól: „A bölcs uralkodó országában, az ő utasításai a minden kimondott szavak közül a legtiszteltebb és legtöbbszörre tartottak, a kormányzata törvényei a dolgok vezetésének legmegfelelőbb módjai. Két különböző szó nem lehet egyformán értékes és két különböző törvény nem lehet egyformán megfelelő. Következésképpen a törvényeknek nem megfelelő szavakat és tetteket tiltás tárgyává kell tenni. Amennyiben nincs törvény és utasítás az ezekkel való eljárásra, és valaki igyekszik idegen hatásokkal megbirkózni, védekezni és védelmezni az államot a lakossági zavargások ellen, közjót teremteni vagy államügyeket intézni, a felettese hallgasson a szavára és tegye felelőssé szavai és tettei egyezéséért tettei elvégzése után. Ha utólag kiderül, hogy szavai és tettei igazak voltak, annak mértéke szerint megfelelően kell megjutalmazni, amennyiben pedig kiderül, hogy szavai és tettei hamisak voltak, súlyos büntetésnek kell alávetni. Ennek következtében az ostoba ember rettegni fog a büntetéstől és nem merészel szájhősködni, a bölcs ember pedig nem talál majd okot a vitára. Ezért áll fenn az a helyzet, hogy a bölcs uralkodó államában nincs nézeteltérés és nincs viszálykodás.

²⁹ A 辩 írásjel roppant nehezen adható vissza más nyelven. Attól függően, hogy milyen kontextusban és szövegkörnyezetben bukkan fel, jelenthet beszélgetést, vitát, megvitátást, diskurzust, egy téma körüljárását, vizsgálatát, valamely téma elméleti védelmét, disputát, veszekedést, kritikát, megkülönböztetést, elkülönítést, elválasztást, ékesszólást, ugyanakkor jelenthet apologizmust és apologétát, valamint akár legitimációt és legitimálást is. Azonban, hogy még összetettebbé tegyük a problémát, egyik komponense a dialektika kínai szavának (辩证) is, azonban úgy gondolom, hogy noha Han Fei eszmerendszerében megjelenik az, amit már mai értelemben is dialektikának mondhatunk – Xiao Jiefu és Li Jinquan mindössze „naiv dialektikát” mond a kínai filozófia történetét összegző munkájukban – mégiscsak némileg történelmietlen lenne „a dialektika eredetére való rákérdezésként” fordítani, akármennyire is csiklandozza ez a megfogalmazás a fantáziám. Arról nem is beszélve, hogy a görög eredetű dialektika szó merőben idegen volna kínai kontextusba áthelyezve.

Nem ez a helyzet áll fenn azonban egy kaotikus kor államában³⁰. Egy kaotikus korban az uralkodó és a kormányzat törvényeket és határozatokat ad ki, ám a lakosság önmaga által vélt műveltsége okán leértékeli és semmibe veszi azokat. A hivatalnoki irodák elfogadják a törvényeket, ám a lakosság tevékenysége által módosítja és saját kis egyéni érdek-játékszerévé torzítja azok betartását. A kaotikus kor államfője látja ugyan törvényeinek és határozatainak be nem tartását, mégis a látszat-művelt bölcsök locsogása és különködése előtt hajlong tisztelegve³¹. Ezért van annyi tudálékos ember mindenütt az ég alatt. Minden bizonnyal: a rendeltetést és a nép javára való hasznot kell megtenni a szavak és tettek jelentésének és céljának. Bizonyossággal állíthatjuk, hogy ha valaki kifen egy nyílvevessőt és véletlenszerűen kilövi, még ha annak hegyezett éle teljesen véletlenszerűen el is talál egy búzakalász-szemnél is kisebb célpontot, nem mondhatjuk ettől még edzett íjásznak az illetőt, mivel nem rendelkezik kitartó teljesítőképesseggel és hozzáértéssel ezen a téren. Namármost, ha a célpont átmérője nem több, mint tizenhét centiméter és a nyílvevessőt száz lábnyi távolságról kell kilőni, teljesen biztosak lehetünk benne, hogy senki más nem találna minden egyes alkalommal célba, csak Hou Yi és Peng Meng, mert hozzáértésük és tudásuk következtében kitartó teljesítménnyel rendelkeznek. Ebből láthatjuk, hogy a tudás és hozzátérés következtében kitartó teljesítményt, amellyel Hou Yi és Peng Meng rendelkeztek, képességnek vagy hozzáértésnek nevezzük, miközben az ezek hiányában

³⁰ Számomra ez az egyik legfontosabb felismerés Han Fei részéről, amelyet már az i.e. 3. században felvet: az államvezetést, és nem csak azt, hanem az egész politikacsinalást, ahogy azt ők akkor értették, nem lehet ideális utópiákhoz kötni, hanem mindig a kegyetlenül realista történelmi és materiális körülményekhez kell igazítani. Az egész Hanfeizi egyik legalapvetőbb vesszőparipája ez a gondolat. Ezért veti el az ösöket és a hagyományait és mondja azt többszörösen, hogy a jelenből indulj ki és gondolkodj a jövőről. Ez természetesen nem a történelem figyelmen kívül hagyására buzdít, hanem a dogmatizmus elkerülésére. Korok más-más jellemzőkkel rendelkeznek és ezek keretében kell gondolkodni és cselekedni minden korban: céltudatosan bár, ám nem utópisztikusan. Ez a fajta szélsőséges legista gyakorlatiasság vezetett Han Fei egyik legismertebb kijelentéséhez, amely Kínában mai napig használatos szólásmondásként: „为政犹沐也，虽有弃发必为之“， avagy: „A politikacsinalás olyan, mint a hajmosás: kihullhat közben néhány szál hajunk, de azért mégiscsak szükséges haját mosni.” Fontos megjegyezni, hogy itt Han Fei nem az általános lakosság ilyenét való kezeléséről, hanem a hivatalnokok államapparátuson belüli szerepéről beszél. Ha a politikacsinalás azt követeli meg, hogy beáldozzunk egy hivatalnokot, a nagy számok törvénye azt követeli meg, hogy így tegyünk. A dogmatizmus elvetéséről Han Fei a következőképpen vélekedett már az i.e. 3. században is: 是以圣人不期脩古，不法常可，论世之事，因为之备， avagy: „A bölcs ember nem arra törekszik, hogy szolgamód másolja a régi korokat, sem arra, hogy egy mindörökre érvényes módszert hozzon létre, hanem megvizsgálja korának ellentmondásait és felkészül, hogy megbirkózzék velük.”

³¹ A Hanfeizi másik vesszőparipája egy a Platón *Államához* hasonló, ám ellentétes irányú fordulat. Ha Platón a költöket tiltotta volna ki az általa elképzelt ideális államból, akkor Han Fei egyrészt a „magán kardforgatókat”, másrészt pedig a vándorbölcsöket. Mégpedig azért, mert meglátásában az előbbieket a hazard, hősködő viselkedésükkel veszélyeztetik az állam belbiztonságát, míg utóbbiak, mint fentebb már láttuk, „mindenféle elvont és az élet, valamint az államvezetés számára haszontalan locsogással” félrevezetik az uralkodót, a kormányzatot és a népet is, miközben meg piaci legyekként az állam költségén élnek. Han Fei ellenszenva a vándorbölcsökkel szemben nem utolsósorban az ő Konfuciuszal és konfucianizmussal való meredek szembenállásából is eredt, ugyanis Konfuciusz maga is vándorbölcs volt: államról államra ment felajánlva tanácsait az uralkodóknak.

véletlenszerűen célba találó lövést mindössze abszurd véletlennek. Amennyiben az ember a szavak és tettek egymáshoz való igazításában nem veszi alapnak a rendeltetést és a nép javára hajtott hasznot, szavai nem lesznek többek üres beszédnél, bármennyire is mélynek tűnjenek és tettei nem lesznek többek vaktában íjazásnál, bármennyire is körültekintőek legyenek.

Ebből következően egy kaotikus korban az emberek, amikor beszédeket hallgatnak, a kibogozhatatlan szóvirágokat mélynek képzelik és tisztának, míg a minden alapot nélkülöző eszmecseréket meg értelmes vitának. Amikor pedig tetteket mérlegelnek, a tömeg javától eltérőt erénynek tekintik, a náluk jobbak megtámadását pedig érdemes küzdelemnek. Még az uralkodó sem állja meg, hogy ne dicsérje ezen ékesszóló és elmélyült vitákat, valamint ezen érdemes és becses cselekedeteket. Mindennek következtében, noha a törvényhozók és a törvényeket betartatók megteremtik az elfogadás és elutasítás mércéit és normáit, valamint megalkotják az állítás és előadásmód elveit, sem a népet, sem az uralkodót nem lehet jobb útra téríteni. Ennek okán pedig az írástudók díszített köntösét magukra öltők és a „magán kardforgatók” száma végtelen, mégis alig van ember az ég alatt ki a földeket felszántsa és a háborúkat megvívja; és noha hajnaltól napestig ömlengenek a „keményről és fehéréről” valamint a „könyörtelenségről” szóló haszontalan viták³², a megbízatások és határozatok elvégzése lassacskán földbe gyökerezik. Ezért szól a mondás: „ahol az uralkodó hiányt szenved a bölcsességben, ott ered a nézeteltérés.”

³² Ezek a vitatémák a Gongsun Long 公孙龙 nevével fémjelzett “Nevék iskolája” (名家) mozgalomhoz kötődnek, amely az ókori Kína egyedüli explicit logika- és nyelvfilozófiai iskolája volt. Az iskola egyik legismertebb módszere a Zénó paradoxonaihoz hasonló logikai érvelések voltak („a fehér ló nem ló” 白马非马), amelyek önmagukban is érdekesek, azonban sajnos ezekből a művekből nagyon kevés maradt az utókorra.